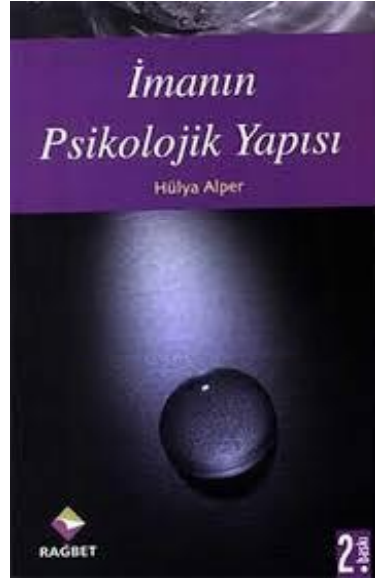


Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi  
9 (2016), ss.203-211.

Prof.Dr. Hülya Alper

**İmanın Psikolojik Yapısı**

Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, 260 s.



Prof. Dr. Hülya Alper, kelam alanındaki çalışmalarıyla tanınmakta ve hala Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. İmanın Psikolojik Yapısı adlı eser, Hülya Alper'in 2000 yılında yayınlanan 'Bir Kelam Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı' adlı doktora tezinin 2002 yılında kitap haline getirilmesiyle elde edilmiş bir çalışmadır. Çalışmanın önsözünde, İslam düşünce tarihi içerisinde iman yapısı incelenirken insanın psikolojik yapısı hakkında pek fazla açıklama yapılmadığı belirtilmiştir. Çalışma, içerdiği çok yönlü ve ayrıntılı bilgiler sayesinde bu eksikliğin tamamlanmasına katkı sağlaması açısından oldukça önemlidir.

Kitap, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Birinci bölümde iman kavramsal olarak açıklanması yapılmakta, iman öğelerine ayrılarak tanımlanmakta ve irtibatlı

olduğu kavramlar açıklanmaktadır. Daha sonra imanın temel özelliklerine değinilerek birinci bölüm sona erdirilmektedir.

Birinci bölümü kısaca inceleyecek olursak; yazarın, imanı kavramsal olarak; öznesi, nesnesi, mahiyeti açısından ve etimolojik olarak ele aldığı görülmektedir. Buna göre, iman kavramı Arapça 'e-m-n' kökünden türeyerek güven vermek, güven duymak, gönülden benimsemek anlamlarına gelmekle birlikte, iman tanımlarında genellikle imanın ne olduğu değil neye olduğu bildirilir. İmanın taat veya dil ile ikrar olarak tanımlanması ise, imanın mahiyeti konusunda bilgi vermemekte; iman mahiyeti açısından esasen dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve azalarla amel unsurlarını içermektedir.

Yazara göre imanın içinde bulunan tasdik, zihni kabul noktasında kalmayarak eyleme kadar giden yönleri olan, iman kelimesinin de karşılığı olan güven duygusunun zirve noktasına ulaştığı bir tasdiktir.

Bütün bu açıklamalardan sonra iman, 'İnsan hayatını bütününü kapsayan, zihni, iradi ve duygusal unsurların bileşiminden oluşan dışa vurumu davranışlarla gerçekleşen külli psikolojik bir hal' olarak tanımlanmıştır.

İman kavramı incelendikten sonra, imanla irtibatlı olarak inanç, islam ve itminan kavramları incelenmiştir. Yazara göre inanç kavramı imandan farklı bir kavram olmakla birlikte belli bir tanımını yapmak güçtür. Bu noktada inancın dereceleri incelenerek, inanç ve iman arasındaki farklardan bahsedilmiştir. Buna göre, iman inanca göre daha dini bir kavramdır ve inanç iman gibi dini alanla sınırlandırılmaz. Bu iki kavram arasındaki karışıklığın sebebi olarak ise inancın imanın kognitif çekirdeği olması gösterilebilir. Diğer bir kavram olan İslam kavramı, kelime olarak boyun eğmek, teslim olmak, itaat etmek anlamlarına gelmektedir. Bunların yanı sıra, kişinin iç dünyasında huzur ve güven hisleriyle dolu olarak sükun bulması anlamında kullanılmakta olan itminan kavramı ise imanı kapsayan, onu pekiştiren, ondan sonraki bir hal veya bir aşama olarak görünmektedir.

İmanın temel özellikleri kısmı ise; imanın gaybî oluşu, kesin oluşu ve kapsayıcı oluşu başlıkları altında incelenmiştir. Buna göre; gayb kısaca, duyuların idrak edemediği veya aklın kavrayamadığı, insanın bilgi sahası dışında kalan hakiketler olarak nitelendirilebilir. İman da yapısı gereği gaybidir. Ayrıca iman için, içinde ufacak bir şüpheyeye bile yer olmayan 'kesin bir tasdik' gereklidir. Yazar burada İslam ekolleri arasında imanın artıp eksilmesi ve imanda istisna meselesi konularında ki tartışmalara da yer vermiştir. Nihayetinde, imanın, ortak unsurları barındırmakla birlikte bireye göre değişen yönleri de olan kişisel bir tecrübe olduğu göz önünde bulundurulursa, zaman ve mekana göre bile kalitesinin değişebileceği sonucuna varılmıştır. Daha sonra kesin imanla çelişebileceği düşünülen havf ve reca yani korku ve ümit arasında olma durumuna değinilerek; müminin burada inandığı değerler hakkında değil, kendi imanına karşı sadakatinden şüphe edebileceği ve bu psikolojinin bireyin kulluğunun, teslimiyetinin bir göstergesi olduğu kesin bir tasdikle çelişmediği ifade edilmiştir.

Son olarak, inanmanın insan psikolojisinin derin ve ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle imanın insanlığı kapsadığı belirtilmiştir. Hayatta pek çok davranışımızın, verdiğimiz hükümlerin inanca dayanması nedeniyle hakikatte hiçbirşeye inanmayan insanın olmadığı, hatta kişinin kendisini dinin sınırları dışında tutmasının bile imanının olmadığı anlamına gelmediği, zira dinsiz olan bir insanın da bir şeyin varoluşuna değil olmayışına iman ettiği ifade edilmiştir. Yazara göre külli bir hal olarak iman, insanın hayatına bakışını, davranışlarını, ilgilerini, hislerini, iradesini belirleyip yönlendirerek insanın bütün şahsiyeti üzerinde etkin bir rol oynamaktadır. Yani şuurlu bir inanma seviyesi bireyin tecrübesine ve gelişimine katkı sağlamaktadır.

İkinci bölümde imanın unsurları esasen insanı meydana getiren unsurlar olan; bilişsel yapı, duygu, irade ve davranış başlıkları altında incelenmiştir. Yazara göre bu durum, imanın bu unsurlara ayrılabilmesi anlamına gelmemektedir. İman esasen, bu unsurların toplamından fazlasını ifade etmektedir. Unsuruları inceleyecek olursak;

Biliş algı, bellek, muhakeme, düşünme, kavrama gibi bir dizi süreci kapsayan zihinsel faaliyetlerin adıdır. Yazar burada oluşum sürecini tamamlamış bir imanın bilişsel yapısı üzerinde durmuştur. Buna göre; iman ve imanın bilgisi insan zihnindeki farklı sistemlerle bağlantılıdır.

Biliş başlığı içerisinde zihin yapısının kognisyonlar üzerine etkisi; mevcut yapıyla ters düşen uyaranlardan çekinme, idrak ve hatırlama da seçicilik ve kognitif sahanın sabitliğini koruyacak şekilde düşünme başlıkları altında incelenmiştir. Buna göre müminler de bütün insanlar gibi sahip oldukları kognitif dünyayı muhafaza etme eğilimi taşımalarının sonucu olarak belli inanç ve tutumlarına zıt verilerin ortaya çıkma ihtimalinden kaçınmak için mevcut yapıya ters düşen uyaranlardan çekinmektedir. Örneğin Müslüman olan biri Hıristiyan misyonerlerinin toplantılarına katılmamaktadır. Ayrıca bireyin ihtiyaçları, zihni yapısı, ruh hali gibi bireysel faktörler algının seçiciliği üzerinde etkili olduğu için insan kendi inanç ve tutumlarıyla uyuşan uyaranları daha çabuk algılamaktadır. Bunun yanı sıra birey, kendi kognitif sahasıyla uyum arz etmeyen bir olguyla karşılaştığında zihin yapısını yenilemek yerine tezat teşkil eden olguyu uyum sağlayacak şekilde asimile ederek kognitif sahanın sabitliğini koruyacak şekilde düşünür. Aynı şey iman esasları içinde geçerlidir. Zira her fert kendi kültürel ve sosyal değerleri içinde yaptığı davranışları akılcı kabul etmektedir, akıl dışı görünen bir inanç bile ona inanan biri için son derece aklidir.

Duygu başlığı altında duygu kavramının tanımına, din duygusunun yapısına ve imanda temel iki duygu olan sevgi ve güven duygusuna yer verilmiştir. Buna göre, duygu kavramı değişken, şahsi ve subjektif olmakla birlikte içinde haz veya elem unsuru bulunan her türlü ruhi hadise olarak tanımlanabilir. Din duygusu ise müstakil bir duygu değildir, pek çok duygu sentezinden meydana gelmektedir ve başında din kelimesi geçen her türlü duygu imanla etkileşim halindedir. Burada, imanda duygu unsurunun kelimadan ziyade, bir hal ilmi olan tasavvuf da geniş olarak ele alındığından söz edilmiştir. Daha sonra sevgi ve güven duyguları üzerinde durulmuştur.

Buna göre, insan imanla birlikte endişe duygusundan uzaklaşarak kapsamlı ve sarsılmaz bir güvene kavuşur. Bu güven duygusu da sabır, tevekkül ve rıza hallerini içerir. Diğer önemli duygu olan sevgi duygusu ise, imanın yapısını oluşturan duygular içerisinde birinci sırada yer alır, zira kulluğun temeli Allah sevgisidir. Buna göre imandaki Allah sevgisi kısır bir sevgi değildir, Allah'tan başlayarak diğer insanlara, nesnelere yayılmaktadır. Kısacası imanda asıl olan duygu sevgidir. Korku ise onun içinde olan, güven duygusuyla çelişmeyen tali bir duygudur. Buna göre, korku kaçma davranışına neden olmasına rağmen Allah korkusunun kendisine has bir yapısı olması nedeni ile Allah'tan korkan ona yakınlaşmaktadır. Bu durum, saygı hissinin baskınlığıyla duyulan endişe ya da Allah rızasını kaybetme korkusu olarak izah edilerek böyle bir korku için en uygun kavramın takva olabileceği söylenmiştir.

İrade kavramına bakacak olursak, çağdaş psikoloğlara göre irade, zihinsel, duygusal ve sosyal faktörlerin üzerinde etkili olduğu; güdülenme ve karar verme olmak üzere iki aşamadan oluşan bir yapıdır. Yazara göre insan hür iradeye sahiptir ve çeşitli seçenekler arasında tercih yaparak kendi yolunu kendisi çizmektedir. İnsanın bazı fiillerden dolayı pişmanlık duyması da onun psikolojik olarak kendini hür hissettiğine delildir. Buna göre, insanın kanun koyucu karşısında mesul kabul edilmesinin onun fiillerini seçme yetisine sahip olmasının sonucu olduğu söylenebilir. Burada imanda irade unsuru nu ele alan çeşitli görüşlerden bahsedilmiştir Yazara göre, imanın külli psikolojik bir hal olması ve iradeyi de kapsamı nedeniyle iradenin imana göre şekillenmesi doğaldır.

Davranış kavramının incelendiği bu kısımda iman-amel tartışmalarını çağrıştırmaması açısından ve davranış kelimesi burda incelenen konuyu daha iyi ifade etmekte olduğu için amel, davranış olarak ele alınmıştır. Birinci bölümde imanın karşılığı olan tasdik in izan (boyun eğiş) evresinin ancak davranışın katılımıyla tamamlandığından söz edilmişti. Ancak yazar burada her zaman inandığımız şekilde davranmadığımızdan, ayrıca insanın davranışlarından dolayı bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi için

o davranışı samimiyetle yaptığı yani onu yerine getirme yönünde hür bir iradesi ve bir niyeti olduğunun bilinmesi gerektiğinden söz etmektedir. Buna göre alışkanlık, dürtü veya zorlama nedeniyle yapılan davranış iman göstergesi olamaz. Bununla birlikte davranış boyutunun imanı önemli ölçüde etkilediği ve inancın gereği olan davranışları ya da ibadetleri yapmanın imanı güçlendirirken, yapmamanın dine bağlılığı azalttığı ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise imanın oluşumu ve şekillenmesinde temel olan etkenler, tabii etkenler ve çevresel etkenler başlıkları altında incelenmiştir. Buna göre iman yapısı gereği bir sürecin sonucunda elde edilmektedir. Burada insanın imana varmasında iki temel etki kaynağı olan tabii etkenler ve çevresel etkenler incelenmiştir.

Tabii etkenler başlığı altında insanın inanan tabiatı ve insanda rasyonellik, tutarlılık, anlam arayışı ele alınmıştır. İnsanın inanan tabiatı kısmında, insanın yaratılışından sahip olduğu yapının imanla ilişkisi ve onun oluşumuna katkısı incelenmiştir. Buna göre dini duygunun varlığı tarihin her döneminde en ilkel topluluklarda bile görülmüştür. Çünkü insanda acizyet duygusundan kaynaklanan güven sağlama, sığınma gibi isteklerin doyurulmasında Tanrı inancı önemli bir rol oynamaktadır.

Bu noktada din duygusunun fitri oluşu düşüncesi ele alınmıştır. Çocuktaki din duygusunun fitri oluşunun pek çok araştırma tarafından desteklendiği ve bugün bile oldukça kabul gören bir fikir olduğundan ayrıca bazı İslam ekollerinin vahiy gelme dahi kişinin aklının Allah'ı bulmaya yeterli olduğu fikrini savunduğundan bahsedilmiştir. Decartes'in 'Bir sanatkâr yaptığı bir şeye nasıl mührünü basarsa, Tanrı da mükemmel varlık fikrini bizim ruhumuza adeta damga gibi basmıştır.' cümlesi de bu düşüncüyü ortaya koymaktadır. Fıtrat esasen pek çok anlama gelmekle birlikte burada yaratılıştan gelme bir inanma istidadı anlamında ele alınmıştır. Bu bölümde fıtrat nedir sorusuna İslam alimlerinin verdiği çeşitli cevaplara yer verilmiştir. Fıtratla ilgili yorumlar değerlendirilecek olursa; Nasslar çerçevesinde düşünüldüğünde bu konu da yönü belirlenmemiş bir yetenekten ziyade insanın en azından Hakk'ı kabule uygun bir yapıda yaratılmış olduğu, yani kalıtım bakımından dindar bir varlık olduğu fikrinin ağırlık

kazandığı söylenebilir. Ayrıca insan yaradılışındaki bu teslimiyete iradesi ile katılabilme hürriyetine sahiptir, bu yapı da olmasaydı hiçbir dış etki onun inanmasını sağlayamazdı.

İnsanda rasyonellik, tutarlılık, anlam arayışı kısmında ise insanın kendisini ve âlemi değerlendirirken akla dayanıp aralarında bir tutarlılık aradığından ve insan zihninin irrasyonel temelli inançlarını savunacak rasyonel açıklamalar getirebileceğinden söz edilmektedir. Yazara göre, insan her bilgi gibi inançlarını da akli temellere bağlamak ister ve kelimeleri böyle bir çabanın ürünü olarak görülebilir. Burada rasyonellik ve tutarlılık arayışına tarihi bir örnek olarak Hz. İbrahim'den bahsedilmiştir. Enam suresinde Hz. İbrahim'in güneşe, aya, yıldızlara tapındıktan sonra 'Ben batıp gidenleri sevmem.' dediği belirtilerek iman edilecek olanın eksikliğinin bir tutarsızlık teşkil edeceği ifade edilmiştir. İnsanın duygu, düşünce ve davranışları arasında tutarlılık arayan bir varlık olması nedeniyle sahip olduğu psikolojik yapının bir sonucu olarak da rasyonelleştirmeyi yani mantığa bürüne savunma mekanizmasını kullandığı söylenmiştir. Yani kişi içinde bulunduğu olumsuz duruma mantıki açıklamalar getirerek kabul edilebilir bir nitelik kazandırır ve kendisi de buna inanır.

Burada Kuran'da aklın değerine yer verildiğinden ve aklın bütün kâinatı Allah'ın varlığına götüren bir yol şeklinde değerlendirildiğinden bahsedilmiştir. Kuranda özellikle evren ve tabiatla alakalı olan pek çok ayet, aklını kullananlar için Yaradan'ın varlığına apaçık deliller olarak sunulmuş, bu hakikati göremeyen kâfirlerin ise kalplerinin perdeli olduğu ve akledemedikleri beyan edilmiştir.

Yazar burada rasyonellik açısından taklidi iman meselesini ele alarak 'Taklidi imana sahip kimsenin imanının sıhhati nedir?' sorusuna ekollerin verdiği çeşitli cevaplara yer vermiştir. Daha sonra anlam arayışına değinip Victor Frankl'a göre yaşamın anlamını sorgulamanın hastalığı değil insanlığı kanıtladığını belirterek, bu durumun insan olmanın bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca metafizik alana dâhil olan bir sahayı ilgilendirmesi nedeni ile insan hayatının nasıl anlamlı kılınabileceği sorusuna verilen hiçbir cevap bütünüyle kapsayıcı olamayıp yetersiz kaldığı için, bu sorunun bilimsel bir cevabı olmayıp ancak dinin sağladığı

gibi bir hayat felsefesini kabul etmekle çözülebileceğinden söz etmiştir. Yani varoluşsal mahiyetteki bu soruların cevaplarının da varoluşsal boyutta olması gerekmektedir. Buna göre, insan ancak bir dine iman ederek güvenli bir sığınak bulmaktadır. Varoluşun anlamını sorgulamak ise, kişiyi imana götürmekte, imanın belirli bir amaç ve hedefinin olması da insanın varlığını anlamlı kılıp, boşluk duygusundan kurtulmasını sağlamaktadır. Bazı soruların cevabını bulamayan insan, kendisinden daha aşkın bir varlığa iman edip ona güvenerek sükuna ermekte, anlamsızlıktan kurtulmaktadır. Ahirete iman ise ölümsüzlük arzusunu mükemmel şekilde tatmin etmektedir.

Çevresel etkenlerle, toplum aile, kitle iletişim araçları, okul ve arkadaşlar gibi insanın çevresinin iman üzerinde oluşturduğu etki alanları konu edilmiştir. Buna göre; iman, insanın psikososyal çevresinin etkisiyle zaman içinde teşekkül eder. Toplum etkisine bakılacak olursa, bireyin duygu düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde içinde bulunduğu toplumun ve kültürün önemi büyüktür. Yazara göre, sosyal çevre ile olan ilişki bireyin inançlarında değişim meydana getirebilir ancak her toplumda çeşitli nedenlerle o toplumun iman esaslarını reddeden insanların varlığı toplumun etkisinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Aile etkisine bakıldığında, çocuğun toplumun inançlarını ve değer yargılarını aileden öğrendiği hatta ailenin çocuğa sadece toplumun kültürünü öğretmekle kalmayıp; seçerek öğrettiği, yorumladığı ve değerlendirdiği söylenebilir. Taklit ve temel özdeşim modelleri olarak annenin ve babanın özel bir yeri vardır ve çocuklar dini konularda da aileyi model alır. Burada yetişkinin, çocuğa dini öğretebileceği gibi, çocuğun dininin yıkılmasına da sebep olabileceği söylenerek; Hz. Nuh(a.s.) ve oğlu örneğinin bize ailenin evladı üzerinde sınırsız etkisinin olmadığını gösterdiğinden bahsedilmiştir.

Ayrıca çocukta imanın şekillenmesinde kitle iletişim araçlarıyla kurulan iletişimin rolü olabileceğinden, ancak bunun çocuğun aileden aldığı değerlere, yakın çevre faktörlerine ve kişilik özelliklerine bağlı olarak değişebileceğinden söz edilmiştir. Bu konuda yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda medyanın kişilerin



belirli fikirleri kabul etmesinde yönlendirici etkisinden ziyade insanda var olan fikirlerin pekiştirilmesine ve sağlamlaştırılmasına yardımcı olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çok önemsenen fikirlerin medya yoluyla değiştirilmesi oldukça zorken, diğer taraftan kişinin bir konuda belli bir kanaati yoksa medya daha fazla yönlendirici olabilir.

Son olarak okul ve arkadaş çevresinin etkisine bakıldığında ailede başlayan sosyalleşme süreci okulda devam etmektedir. Çocuk başta öğretmeni olmak üzere özdeşim kuracağı yeni modellerle tanışır. Burada çocuğun öğretmeniyle özdeşim kurmasının dini hayatının belirli şekilde teşekkül etmesinde önemli olduğundan söz edilmiştir. Aile ve okuldan sonraki en etkili unsur ise arkadaşlardır. Arkadaşlar tutum ve davranışları etkilemekte, davranışların yönlendirilmesinde rol oynamaktadırlar. Yazara göre bu uyma davranışının temelinde yatan etken ise bireyin çevresi tarafından kabul görmeyi istemesinin sonucu olarak sosyal onay ihtiyadır.

Son kısımda ise üç bölümde ele alınan konular genel olarak kısaca özetlenmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma içerdiği ayrıntılı bilgiler sayesinde ve imanın yapısına çeşitli açılardan ışık tutması nedeniyle, araştırmacıların oldukça istifade edeceği bir çalışma niteliğindedir.

Ayşe MURAT

Yüksek Lisans Öğrencisi; Din Psikolojisi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ayseemurat@gmail.com